

Автор, торкаючись суті законодавчих актів, що впливають на діяльність бібліотек України, акцентує увагу на тому, що цим установам необхідно функціонувати у правовому полі, чітко дотримуючись норм законів та використовуючи нормативно-правові акти, захищати себе у правовому аспекті

СУЧАСНУ цивілізацію та перспективи її подальшого розвитку характеризують такі поняття, як «інформаційний простір», «інформаційне суспільство», «інформаційні технології», а ступінь суверенітету держави визначає надзвичайно важливе політичне поняття – «державний інформаційний простір».

Якщо сьогодні держава не забезпечить використання інформаційного простору в своїх інтересах та інтересах своїх громадян, то він буде використаний проти неї самої.

Одним із суб'єктів інформаційного простору держави є бібліотека, яка відіграє виключно важливу роль у становленні інформаційного суспільства. Тому в економічно розвинених країнах світу бібліотеки отримують вагому підтримку держави.

В Україні сформувалася система закладів інформаційно-документної сфери, діяльність яких спрямовано на придбання, створення, накопичення та використання інформаційних ресурсів. Так, існує система бібліотек, що нараховує майже 21 500 закладів різних типів і форм власності із загальним фондом 545 млн. прим. документів (без урахування шкільних бібліотек, яких приблизно 22 тис., їхній фонд становить 292 млн. прим.). Найбільш вагомою її складовою є мережа публічних бібліотек системи Міністерства культури і туризму України (18,5 тис. установ). В їхньому розпорядженні знаходяться 54 відсотки документів від загального бібліотечного фонду. Практично кожний третій громадянин України є користувачем публічних бібліотек.

Не ставлячи за мету дати характеристику стану українських бібліотек, хочу лише зазначити, що ст. 4 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» визначає основою державної політики в галузі бібліотечної справи реалізацію прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності інформації та культурних цінностей. Закон також зобов'язує державу фінансувати створення інформаційних мереж і телекомунікаційних систем для інформаційного обміну, входження у світові глобальні комп'ютерні мережі та стимулювати інтеграцію бібліотек України у світовий інформаційний простір.

Протягом останніх 10-15 років українські бібліотеки поступово впроваджують у свою практику інформаційні технології. Але цей процес через брак фінансових ресурсів здійснюється надто повільно. І, на

жаль, скористатися новими послугами бібліотек можуть здебільшого жителі столиці та обласних центрів.

Дещо покращило ситуацію відкриття у 76 публічних бібліотеках різних регіонів 92 Інтернет-центрів, кожний з яких пропонує користувачам не менше п'яти робочих станцій, підключених до Світової комп'ютерної мережі, консультації та навчання методики пошуку в ній. Це переможці конкурсів проектів «Інтернет для читачів публічних бібліотек (LEAP)», «Вікно в Америку». Серед них значна кількість районних, є і сільські бібліотеки. Зокрема, вперше в Україні можливість користуватися Інтернетом отримали відвідувачі бібліотек сіл Синьків і Товсте Заліщинського району Тернопільської області. Реалізація проектів стала можливою з 2001 року за фінансової допомоги Посольства США в Україні. Його Відділ преси, освіти та культури підтримує в областях України також 16 центрів «Вікно в Америку». На базі ОУНБ за фінансового сприяння Міжнародного фонду «Відродження» реалізується проект «Створення регіональних інформаційних порталів та інформаційних центрів на базі публічних бібліотек».

Будь-яка діяльність в інформаційному середовищі регулюється рядом законів, підзаконних нормативно-правових актів та міжнародних угод, до яких приєдналася Україна. Але для бібліотек, на жаль, більшість із них залишаються TERRA INCOGNITA. Причин цього декілька: і відсутність у штатах бібліотек юристів, і низький рівень правової культури, що є, до речі, проблемою загальнодержавною, і просто небажання кардинальних змін. Тому, функціонуючи в інформаційному просторі, бібліотеки порушують чинне законодавство, часто навіть не усвідомлюючи того.

На наш погляд, настав час актуалізувати процеси формування правової культури в бібліотечному середовищі, проаналізувати законодавство щодо інформаційної сфери в контексті функціонування бібліотек.

Хочу зосередити вашу увагу лише на основних аспектах, які суттєво впливають на діяльність бібліотек в інформаційному середовищі.

Основні принципи та напрями розвитку інформаційного суспільства окреслені в Окінавській Хартії

Т. Вилегжаніна

Глобального Інформаційного Суспільства, Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх», матеріалах Всесвітнього саміту ООН з питань розвитку інформаційного суспільства та ін. У зазначених документах підкреслюється, що інформаційні технології повинні слугувати забезпеченню сталого економічного зростання, підвищенню суспільного добробуту, укріпленню демократії, захисту прав людини. Вказані міжнародні акти виділяють бібліотеки як базові установи для реалізації поставлених цілей.

Зокрема, в Окінавській Хартії Глобального Інформаційного Суспільства, прийнятій у 2000 р. керівниками країн «великої вісімки», ставляться такі стратегічні завдання:

- заохочення до встановлення сприятливих ринкових умов для безперешкодного надання населенню всіх можливих послуг телекомунікації;
- пошук додаткових можливостей, включаючи доступ через засоби, відкриті для широкої публіки;
- надання пріоритету у діяльності щодо покращання доступу до Інтернету, особливо у відсталих міських, сільських та віддалених районах;
- сприяння подальшому розвитку «дружніх», «вільних від перешкод» технологій, включаючи мобільний доступ до Інтернету, а також широкому використанню безкоштовного загальнодоступного інформаційного наповнення та відкритих для всіх користувачів програмних засобів з дотриманням при цьому прав інтелектуальної власності.

Того ж 2000 року Україна підписала Меморандум про взаєморозуміння з Генеральним Директоратом з питань інформаційного суспільства Європейської Комісії. Цей міжнародно-правовий акт визначив умови співпраці України та Європейського Союзу щодо розвитку інформаційного суспільства в нашій країні.

У Національній програмі інформатизації, що затверджена Законом 1998 року, закріплено юридичне визначення понять: «база даних», «інформаційна послуга», «інформаційна технологія», «інформаційний продукт», а також окреслено стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб українського суспільства. Визначено також функції органів державної влади у процесі інформатизації, зокрема:

- захист авторського права на бази даних і програми, що створені для потреб інформатизації та особистої інформації;
- встановлення стандартів, норм і правил використання засобів інформатизації;
- забезпечення доступу громадян та їхніх об'єднань до інформації органів державної влади та місцевого самоврядування, а також до інших джерел інформації;
- державне регулювання цін і тарифів на використання телекомунікаційних та комп'ютерних мереж для потреб інформатизації у бюджетній сфері, а також забезпечення інформаційної безпеки держави.

Таким чином, Національна програма інформатизації визначає основні завдання та напрями діяльності держави щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні. Функціонування ж суб'єктів інформаційного простору, в тому числі і бібліотек, підпорядковується ряду нормативно-правових актів. Зокрема, це закони України «Про інформацію» (1992), «Про науково-технічну інформацію» (1993), «Про захист інформації в автоматизованих системах» (у редакції 2005 р.), «Про електронні документи та електронний документообіг» (2003), «Про авторське право і суміжні права» (1996).

Важливим аспектом діяльності бібліотек є те, що, використовуючи інформаційні технології, вони створюють як цифрові копії паперових документів, так і електронні документи, електронні каталоги та бази даних, надають послуги з електронної доставки документів.

Щодо можливостей розвитку послуг з електронної доставки документів, а також створення електронних копій друкованих видань існують суттєві законодавчо закріплені обмеження, рахуватися з якими бібліотеки зобов'язані.

Йдеться про норми Закону України «Про авторське право і суміжні права», що гарантують захист авторських прав. Автор чи особа, яка такими правами володіє, має виключне право на використання твору, а також на дозвіл або заборону використання твору іншими особами.

Крім того, хочу звернути увагу ще на 2 нормативні акти – це рекомендації Президії Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 10.06.2004 р. № 04-5/1107 та оглядовий лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про інтелектуальну власність» від 14.01.2002 р. № 01-8/31.

Цими документами закріплено положення про те, що твори, розміщені у мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного використання, є їхнім відтворенням, а тому такі дії потребують згоди автора. І це необхідно враховувати у процесі створення електронних бібліотек та публікації на сайтах бібліотек творів із їхніх фондів.

Таким чином, створити електронну (цифрову) копію друкованого документа, який охороняється авторським правом, можна лише з дозволу автора чи іншої особи, яка володіє авторським правом, зокрема, за домовленості щодо сплати автору грошової компенсації за використання твору.

У багатьох зарубіжних країнах ця проблема вирішується шляхом ліцензування, для чого існують відповідні інституції, але в Україні такого досвіду немає. Добрі наміри створити електронну бібліотеку можуть призвести до порушення закону.

Національна парламентська бібліотека України має певний досвід зі створення електронних до-

кументів. Враховуючи положення законодавства щодо охорони авторських прав та завдання бібліотек стосовно збереження надбань людства для прийдешніх поколінь, ми розпочали реалізацію проекту зі створення фонду електронних видань. Об'єктом нашої уваги стали рідкісні і цінні видання українські (у т.ч. українська екстеріорика) з фондів НПБ України, що перейшли у суспільне надбання і на які вже не розповсюджується авторське право. Протягом 2005 року оцифровано понад 40 видань (це близько 10 тис. сторінок).

Для оцифрування відбиралися, в першу чергу, документи на кислотному папері, поганого фізичного стану – такі, що не підлягають реставрації. Деякі із зазначених видань, зокрема довідник «Весь Київ» за 1913 р. (1004 с.), було просто врятовано від знищення часом і в подальшому вони можуть існувати лише в електронній формі. Здійснює оцифрування документів спеціальна служба на сканері (виробник – Мінолта), придбаному в рамках Програми збереження бібліотечних та архівних фондів. Розроблено Положення про службу репрографії та оцифрування документів, де передбачено діяльність за двома напрямками: переведення документів, що знаходяться в бібліотеках та архівах, з традиційних носіїв на інші друковані носії (ксерокопії), а також на мікроносії – мікрофільми, магнітні та оптичні диски, що дасть змогу зберегти оригінальність текстів, зменшити можливість знищення їх під час користування та при виникненні екстремальних ситуацій. Функцією даної служби є також виконання ремонтно-палітурних робіт із частковою реставрацією окремих аркушів документів.

Таким чином, сьогодні в бібліотеці створюється електронний страховий фонд.

Подібні проекти реалізуються також у ряді інших українських бібліотек. Але цей процес відбувається досить спонтанно, бібліотеки не координують своїх дій у цьому напрямі, на жаль, відсутня єдина концепція створення **електронних бібліотечних фондів**. І це проблема, в першу чергу, не бібліотек, а держави. На превеликий жаль, Україна перебуває в числі найвідсталіших країн щодо реалізації цього питання. До речі, японську національну електронну бібліотеку було започатковано 1989 року. Її загальна вартість становить понад 500 млн. доларів. У 1995 році почала створюватися німецька електронна бібліотека, у 1997 – французька. Бібліотека Конгресу США ініціювала проект «Американська пам'ять». Міністерства культури країн ЄС, Росії та Ізраїлю реалізують проект „Мінерва” з оцифрування культурної та наукової спадщини. У 2004 році компанією Google розпочато масштабний 6-річний проект щодо оцифрування 15 млн. книг із фондів бібліотек США та Великобританії. Вже цього року країни Євросоюзу оголосили про початок створення спільної електронної бібліотеки. Тому нас турбує, що Україна залишається осторонь таких грандіозних перетворень.

На межі XX і XXI століть відбувалися дуже швидкі зміни концепції розвитку суспільства: комунікаційне суспільство, інформаційне суспільство і суспільство, побудоване на знаннях.

Саме з другої половини 90-х років, на етапі інформаційного суспільства, інформація почала відігравати роль товару, який можна було купити і продати. Для передових країн світу – це вже звична практика, можна сказати, вчорашній день.

Україна ж, яка за оцінками фахівців знаходиться на етапі формування комунікаційного суспільства, лише привчається до того, що інформація – це товар. І українські бібліотеки ще навчаються продукувати такий специфічний товар, у першу чергу – бази даних, які створюються в них.

За Законом України «Про авторське право і суміжні права», база даних – це сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, в тому числі електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці й складові частини якої є доступними індивідуально. Вони можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних (комп'ютерів) чи інших засобів.

Норми законів України «Про інформацію» та «Про авторське право і суміжні права», «Про бібліотеки і бібліотечну справу» дають можливість бібліотекам встановлювати режим користування власними базами даних та іншими об'єктами права інтелектуальної власності. Потрібно лише такий об'єкт ввести в господарський обіг як нематеріальний актив. Регулюється це питання відповідними нормативними актами, зокрема, Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», наказом Міністерства фінансів України від 22 листопада 2004 р. № 732. Тобто існує нормативна база, яка регулює діяльність бібліотек зі створення та використання власних інформаційних продуктів. Бібліотекам потрібно лише проявити ініціативу та оперативність і заявити про себе як про важливу ланку інформаційного простору.

На превеликий жаль, українські бібліотеки є аутсайдерами тих перетворень, що реалізуються світовою бібліотечною спільнотою. Тому нам реально загрожує роль залежних користувачів чужих знань і технологій. А з таким суб'єктом інформаційного простору у світі не дуже рахуються.

У ситуації, що склалася, терміново необхідні державна концепція та програма розвитку бібліотечної справи. І їхня розробка має стати невідкладним завданням Міністерства культури і туризму України, Української бібліотечної асоціації. Але багато що залежить і від нас, фахових бібліотекарів, від нашого професіоналізму та ініціативи. І ще: бібліотеки не лише повинні вміти захистити себе в правовому сенсі, але й функціонувати у правовому полі, чітко дотримуючись норм законів та уміло застосовуючи нормативно-правові акти у своїй діяльності.